

Наливайко М. Я.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, м. Тернопіль

ВІДПРІЗВИЩЕВІ ПРІЗВИСЬКА ЖИТЕЛІВ ЛЬВІВЩИНИ

У статті здійснено аналіз структури відпрізвищевих прізвиськ. Відпрізвищеві прізвиська здебільшого виникають внаслідок лексичних асоціацій.

Ключові слова: антропонімія, прізвисько, відпрізвищеве прізвисько.

В статье сделана попытка анализа отфамильных прозвищ. Отфамильные прозвища образуются с помощью лексических ассоциаций.

Ключевые слова: антропонимия, прозвище, отфамильное прозвище.

The paper focuses on the analysis structure of the familyous derived nickname. The lexical associations became the reason of formation of a nickname.

Key words: anthroponomy, nickname, familyous derived nickname.

Власні назви людей загалом, а неофіційні найменування осіб зокрема, посідають важливе місце в лексичному складі мови. Якщо українським антропонімам – прізвищам та іменам – присвячено низку монографічних праць (Р. Керсти, Ю. Редька, А. Поповського, І. Фаріон, М. Худаша, П. Чучки та ін.) та дисертацій, у яких аналізується регіональна історична та сучасна офіційна антропонімія (Б. Близнюк, Г. Бучко, С. Панько, Г. Панчук, Р. Осташ, Л. Кравченко та ін.), то неофіційні ідентифікатори-йменування людей досліджено ще недостатньо. Неофіційні найменування як засоби вторинної номінації (а серед них і прізвиська) становлять помітний пласт антропонімікону національної мови українського народу. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [8], П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття) [14], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [11], Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрящини) [13].

Під **прізвиськом** розуміємо неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і своєю роллю між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиська Львівщини як складова загальної системи української народнопобутової антропонімії досі не були предметом спеціального наукового аналізу, тому поза увагою дослідників залишилися лексичний потенціал, структурно-семантичні особливості, мотиваційна база неофіційних іменувань Львівщини, не розглянуто мотиви надавання та способи творення прізвиськ у цьому регіоні тощо. Усе це і зумовило актуальність теми дослідження

Відпрізвищеві прізвиська згадувалися у працях О. Бороніної [18], Г. Бучко, Д. Бучка [4, с. 6], В. Чабаненка [13, с. 17] та ін. Частина дослідників розглядає особові назви, мотивовані прізвищами, як прізвиська [2, с. 99]. П. Поротніков використовує термін “відпрізвищеві прізвиськові найменування” [9, с. 70]. Зокрема, І. Шумська називає їх неофіційними прізвищами. Неофіційне прізвище – це побутове прізвище, яке існує паралельно з офіційним, тільки не занотоване у документах [15, с. 26]. О. Олександрова зараховує відпрізвищеві прізвиська в групу “фатичних імен, які виконують контактну функцію” [1, с. 130-131]. З. Нікуліна відпрізвищеві утворення вважає прізвиськами, але зазначає, що у семантичному плані вони “немарковані” і виділяються нульовою внутрішньою формою, виконують номінативну функцію і нічого не можуть характеризувати, є асемантичними [6, с. 63-64]. Однак із цією думкою не погоджується І. Шумська, яка зауважує, що кожне прізвисько є мовним знаком, має багату гаму значень, і тому не може бути асемантичним, бо це суперечило б його призначенню. У мовленні з’являється нова мотивація відпрізвищевих прізвиськ, яка взаємодіє з основною, але асоціюється з нею вже за іншими ознаками, пов’язується з характером людини, зовнішністю і т.д. [15, с. 26-27]. На думку Н. Ушакова, основним способом творення прізвиськ є онімізація апелятива і трансонімізація. Для прізвиська в таких випадках використовується вже існуюче слово, а звуковий склад прізвища чи імені дає поштовх для асоціації, служить основою для пошуків прізвиськового імені [10, с. 160]. В. Чабаненко поділяє відпрізвищеві прізвиська на три види. Вони можуть виникати: а) шляхом усічення прізвища; б) відтворення апелятива; в) на основі синонімії та антонімії [12, с. 17]. На нашу думку, відпрізвищеві прізвиська є семантичними утвореннями. У мовленні жителів Львівщини побутує кілька підгруп прізвиськ, мотивованих прізвищами їх носіїв. Проаналізувавши зазначені вище праці, виділяємо прізвиська, які: а) виникли внаслідок усічення прізвища з суфіксацією та без неї; б) утворені присіднанням суфіксів; в) з’явилися шляхом відтворення апелятива чи г) виникли внаслідок лексичних асоціацій.

А. Відпрізвищеві прізвиська, утворені шляхом усічення з суфіксацією та без неї: *Безкоровайко* < *Безкровайний* (с. Берегове Мст), *Василько* < *Василиця* (с. Плузів Злч), *Гринько* < *Гриник* (с. Голобутів Стр), *Данько* < *Данчук* (с. Борщів Прм), *Захарко* < *Захарій* (с. Кіндратів Трк), *Місько* < *Місюк* (с. Колодуби Мкл); *Брода* < *Бродівський* (с. Сасів Злч), *Буча* < *Бучинський* (с. Побіч Злч), *Зіна* < *Зінченко* (с. Корчів Скл), *Кона* < *Копій* (с. Скварява Злч), *Кузя* < *Кузик* (с. Струтин Злч), *Назя* < *Назар* (с. Сновичі Злч), *Ратуша* < *Ратушинський* (с. Монастирець Стр), *Сава* < *Савицький* (с. Вузлове Рдх), *Федя* < *Федьковський* (с. Поникивця Брд), *Чепя* < *Чепіль* (с. Урж Дрг); *Баран* < *Барановський* (с. Верчани Стр), *Борис* < *Борисяк* (с. Монастирець Стр), *Гера* < *Герасимчук* (с. Кіндратів Трк, Семенівка Пст), *Гнат* < *Гнатишин* (с. Дидятичі Мст), *Граб* < *Грабовський* (с. Полонична КБ), *Денис* < *Денисів* (с. Поруденко Явр), *Карась* < *Карасій* (с. Корчів Скл), *Ляц* < *Ляцук* (с. Корчів Скл), *Олія* < *Оліярчук* (с. Сновичі Злч), *Павлин* < *Павлина* (с. Корчів Скл), *Проць* < *Процик* (с. Семенівка Пст), *Сидля* < *Сидлярчук* (с. Золочівка Злч), *Стах* < *Стахів* (с. Ушковичі Прм), *Чиж* < *Чижевський* (с. Сусідовичі Ст. Самб), *Шпак* < *Шпаковський* (с. Либохора Трк).

У наших матеріалах зафіксовано прізвиська, утворені шляхом усічення прізвища і різних видів редуплікації, наприклад: *Біба* < *Білан* (с. Старий Милятин Бск), *Дуду* < *Дудар* (с. Тростянець Злч), *Чуча* < *Чукас* (с. Струтин Злч), *Шошо* < *Шокало* (с. Дидятичі Мст).

Б. Відпрізвищеві іменування, утворені присднанням суфіксів. Аналізовані прізвиська творилися за допомогою таких суфіксів: **-ик, -ок, -к(а), -очк(а), -ук, -ець, -усь.** Указаних назв небагато: *Гнидик* < *Гнида* (с. Дидятичі Мст), *Жезлик* < *Жезло* (с. Старий Яричів КБ), *Качанчик* < *Качан* (с. Плугів Злч), *Козутик* < *Козут* (с. Семенівка Пст), *Королик* < *Король* (с. Потелич Жвк), *Курійчик* < *Курій* (с. Липник Жвк), *Сидорик* < *Сидор* (с. Дидятичі Мст), *Трачик* < *Трач* (с. Мильчиці Грд), *Тузик* < *Туз* (с. Ільник Трк); *Чижик* < *Чиж* (с. Мильчиці Грд), *Щурик* < *Щур* (с. Сторонибаби Бск); *Жучок* < *Жук* (с. Сторонибаби Бск), *Пастушок* < *Пастух* (с. Володимирці Ждч), *Чіпачок* < *Чіпак* (с. Сасів Злч), *Шпачок* < *Шпак* (с. Стільсько Мкл), *Зозулька* < *Зозуля* (с. Поруденко Явр), *Цюпка* < *Цюпа* (с. Любеля Жвк); *Сіточка* < *Сітка* (с. Висоцько Брд); *Вовчук* < *Вовк* (с. Терновиця Явр); *Баранець* < *Баран* (с. Нижнє Синьовидне Скол, Поруденко Явр); *Карпуть* < *Карпо* (с. Верчани Стр). Такі утворення притаманні носіям і шкільного, й старшого віку. З. Нікуліна висловила думку, що відпрізвищеві прізвиська – специфічно дитячі [6; 7]. Виявлено, що в словотвірній структурі наведених іменувань наявні суфікси зменшеності, пестливості. Очевидно, емоційне забарвлення – це одна із особливостей відпрізвищевих прізвиस्क, призначених для певного кола мовців.

В. Відпрізвищеві прізвиська, що з'явилися шляхом відтворення апелятива: *Білий* < *Біляк* (с. Побіч Злч), *Ворона* < *Воронко* (с. Струтин Злч), *Засць* < *Зайченко* (с. Струтин Злч), *Медвідь* < *Медвецька* (с. Чорнушовичі Пст).

Г. Прізвиська, утворені шляхом лексичних асоціацій.

Ці прізвиська поділяються на підгрупи: **а) прізвиська, утворені за синонімічними відношеннями, у які вступають апелятиви:** *Пачка* < *Коробка* (с. Потелич Жвк), *Сорочка* < *Рубаха* (с. Струтин Злч); **б) за антонімічними відношеннями:** *Білий* < *Чорний* (с. Уріж Дрг), *Тяжкий* < *Легкий* (с. Сасів Злч); **в) за асоціацією належності апелятивів до одного класу чи виду:** *Булка* < *Пиріг* (с. Боршів Прм), *Киця* < *Кіт* (с. Верчани Стр), *Крук* < *Воронко* (с. Поруденко Явр), *Лисиця* < *Лис* (с. Баргатів Грд), *Мозоль* < *Піхур* (с. Ушковичі Прм), *Сорочка* < *Майка* (с. Побіч Злч), *Сосиска* < *Ковбаса* (с. Корчів Скл), *Співак* < *Музика* (с. Дидятичі Мст), *Яблунька* < *Грушка* (с. Лагодів Прм); **г) за асоціацією родо-видових та видо-родових відношень апелятивів:** *Огризок* < *Качан* (с. Городище Сmb), *Русак* < *Засць* (с. Побіч Злч); **г) за змістовою асоціацією:** *Барбос* < *Вовк* (с. Верчани Стр), *Козуля* < *Вовк* (с. Ушковичі Прм), *Лис* < *Фукс* (с. Скварява Злч); **д) за звуковою асоціацією:** *Аладін* < *Альдикивич* (с. Старгород Скл), *Бандура* < *Диндура* (с. Переліски Брд), *Буня* < *Бойницький* (с. Струтин Злч), *Бучко* < *Буковінський* (с. Новосілки Злч), *Войта* < *Войціцький* (с. Верчани Стр), *Данько* < *Даниш* (с. Неслухів КБ), *Захар Беркут* < *Захарчук* (с. Климець Скол), *Казьорко* < *Лазорко* (с. Новосілки Злч), *Коцьолко* < *Коцьелко* (с. Переліски Брд), *Котелко* < *Коцьелко* (с. Переліски Брд), *Кручок* < *Кручинський* (с. Путятичі Грд), *Кузя* < *Козенко* (с. Княже Скл), *Лупанець* < *Луцанець* (с. Солонське Дрг), *Чортів бук* < *Четирбук* (с. Побіч Злч).

Відпрізвищеві прізвиська утворюють іменування, складені із співзвучних римованих компонентів. У наших матеріалах римований елемент додається до прізвища: *Бойко-дойко* < *Бойко* (с. Струтин Злч), *Купчик-пупчик* < *Купчик* (с. Колодуби Мкл). Інша група складається з компонентів, які не є реально вживаними словами: *Тусь-тусва* < *Тарас Вітка* (с. Струтин Злч). Побутують прізвиська, побудовані на основі ініціалів носіїв, пор. *Ве в кубі* < *Василь Васильович Войтович* (с. Стільсько Мкл), *ООН* < *Олійник Олег Назарович* (с. Володимирці Ждч), *ЧП* < *Чукас Ігор Павлович* (с. Кіндратів Трк). Узагальнивши спостереження за фактичним матеріалом, ми дійшли висновків, що такі відпрізвищеві утворення притаманні носіям шкільного віку. Прізвиська, створені учнями як своєрідний пароль у конкретній групі людей, виконують у процесі спілкування декілька функцій: комунікативну, номінативну, оцінну. Існують "ланцюги", утворені з прізвищ, першопрізвиस्क і прізвиस्क [5, с. 289]. Нами зафіксовано такі утворення: *Бородай* (прізвище) < *Бородатий* (першопрізвисько) < *Борода* (прізвисько) (с. Ільник Трк), аналогічно *Дячук* < *Дячок* < *Дяк* (с. Сможе Скол), *Максим'юк* < *Максон* < *Аксон* (с. Побіч Злч), *Стецишин* < *Стець* < *Стецько* (с. Стоянів Рдх), *Твердохліб* < *Твердий* (с. Потелич Жвк). Сучасні шкільні прізвиська – це жива мовна категорія, яка реагує на зміни в розвитку мови, відображені в нових моделях утворення прізвиस्क [5, с. 289-295]. Виразне емоційне забарвлення – це одна з диференційних ознак відпрізвищевих прізвиस्क, поширених серед обмеженого кола мовців. Загальна кількість таких назв – 396, або 7,2 %.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ РАЙОНІВ

Брд – Бродівський, Бск – Буський, Грд – Городоцький, Дрг – Дрогобицький, Жвк – Жовківський, Ждч – Жидачівський, Злч – Золочівський, КБ – Кам'яно-Бузький, Мкл – Миколаївський, Мст – Мостиський, Прм – Перемишлянський, Пст – Пустомитівський, Рдх – Радеківський, Скл – Сокальський, Скол – Сколівський, Сmb – Самбірський, Стр – Стрийський, Ст.Сmb – Старосамбірський, Трк – Турківський, Явр – Яворівський.

Література:

1. Александрова О. И. Неофициальные личные имена в частной переписке и дневниковых записях конца XIX – начала XX в. / О. И. Александрова // Ономастика Поволжья 3. – Уфа, 1973. – С. 126–132.
2. Антошин А. Н. Прозвища жителей с. Монакова / А. Н. Антошин // Ономастика Поволжья 2. – Горький, 1971. – С. 98–100.
3. Боронина О. В. К вопросу об отфамильных прозвищах / О. В. Боронина // Вопросы ономастики. – № 10. – Свердловск, 1975. – С. 111–115.

4. Бучко Г. С. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. С. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. – К. : Київ, 2002. – С. 3–14.
5. Выборновая Е. Современные школьные прозвища / Е. Выборновая // *Przezwiiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchola. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1999. – С. 283–295.
6. Никулина З. П. Лексико-семантические и структурные особенности отфамильных детских прозвищ / З. П. Никулина // *Материалы межвуз. науч. конф., посвящённой 50-летию образования СССР* : Лингвистика. [Томск, 1972 г.]. – Томск, 1972. – Вып. 5. – С. 63–68.
7. Никулина З. П. О деривационных отношениях в группе “прозвища семьи” / З. П. Никулина // *Ономастическое и диалектное словообразование Алтая*. – Барнаул, 1985. – С. 76–81.
8. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н. М. Павликівська. – Вінниця : Глобус-прес, 2011. – 386 с.
9. Поротников П. Т. О способах образования отфамильных прозвищных именованій / П. Т. Поротников // *Русская ономастика и ее взаимодействие с апеллятивной лексикой*. – Свердловск, 1976. – С. 70–74.
10. Ушаков Н. Н. Прозвища и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища) / Н. Н. Ушаков // *Имя нарицательное и собственное*. – М. : Наука, 1978. – С. 146–173.
11. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / Н. М. Федотова. – Харків, 2008. – 20 с.
12. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // *Повідомлення української ономастичної комісії*. – К., 1976. – Вип. 14. – С. 16–19.
13. Чабаненко В. А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : У 2-х кн. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2005.
14. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : 10.661 “Мови народів СРСР (українська мова)” / Чучка Павло Павлович. – Ужгород, 1969. – 987 с.
15. Шумская І. А. Пра адзін тып антрапонімау / І. А. Шумская // *Беларуская анамастыка*. – Мінськ : Навука і тэхніка, 1992. – С. 26–31.